

Endlelo ra Ndhavuko ro Ololoxa Mikwatlembetano

Ku va TCB leyi yi landzelela vumbiwa, yi fanele ku tiyisisa leswaku yi endliwa hi vutihlanganisi byo helela lebyi byi katsaka vaakindhawu va le matikoxikaya, ngopfungopfu vavasati, lava va vitaniwaka kun'we hi ndlela leyi yi nga ta kondletela ku nghenelela ko helela na ku sirhelela hinkwavo eka ku chavisana loku nga vaka kona. Ku na xilaveko xa swiphiso swa nkarhi wa sweswi leswi swi boxiweke laha henhla ku va swi ololoxiwa.

Ntirho wa SAHRC

Afrika-Dzonga yi na vanhu hinkwavo va le matikoxikaya vo tlula 20 wa timilyoni. Nawumbisi wa Tihuvo ta Ndhavuko (TCB) wu pfapfarhutiwile handle ka ku nghenelela na vutihlanganisi bya miganga ya le matikoxikaya. SAHRC yi amukerile swivilelo swo tala leswi swi yelanaka na ku pfumaleka ka vuxokoxoko hi mayelana na vundzeni na switandzhaku swa TCB, ku katsa na hi mayelana na ku pfumaleka ka vutihlanganisi hi nkarhi wa phurosese yo pfapfarhuta.

Sisiteme ya xintu xa Xiafrika i xiphemu xa nko ka xa vutomi bya vuningi bya lava va tshamaka etikweni leri. Hi tshalatshala ro ololoxa mhaka ya hilaha ku nga antswisiwaka hakona mfikelelo eka vululami bya xidemokirasi, lebyi simekiweke eka timfanelo lebyi Vumbiwa byi ti anekaka, swa laveka ku katsa ku nghenelela ka vaaki eka tiphurosese hinkwato ta xidemokirasi, ku katsa na lava nga eka tindhawu ta le matikoxikaya. SAHRC yi tekela enhlokweni nawu wa xintu lowu wu tumbulukaka wu ri na swipimelo leswi cincaka swa misava hinkwayo leswi hangalakaka naswona swi karhi swi landzelela Vumbiwa bya hina.

TCB leyi, loko yi va nawu, yi nga yisa eka ku onhiwa eka timfanelo ta vavasati na mindyangu ya vona. Loko ku langutiwa vulawuri bya vaxinuna na mihundzulo ya xihlawuhlawu, TCB yi ta kotisa ku yisiwa emahlweni ka xihlawuhlawu ehenhla ka vavasati.

Mfumo wu nyikiwile matimba ya wona hi vanhu kutani wu fanele ku korhokela vanhu. Swa laveka ku va TCB yi ololoxa swiphiso leswi swi kumekaka eka yona. Lava va nga na matimba va fanele ku yingisela miganga ya le matikoxikaya kutani va tumbuluxa milawu leyi yi sirhelelaka timfanelo ta yona.

Hambiloko SAHRC yi ri na vuswikoti na switirhisiwa swo tsongahala, yi tirha na Mihlangano yin'wana ya Kavanyisa ka 9 na tiNGO ku pfuna miganga ku tiyisisa leswaku swivilelo swa timfanelo ta ximunhu ku tirhaniwa na swona eka TCB leyi pfapfarhutiweke nakambe.

Xikongomelo xa SAHRC i ku cinca rixaka, ku sirhelela timfanelo na ku vuyisa xindzhuti!

TIHLANGANISE NA HINA

Webusayiti: www.sahrc.org.za
Imeyili: info@sahrc.org.za

Hofisinkulu

Forum 3, Braampark Office Park, Braamfontein, JOHANNESBURG

☎ (011) 877 3600 Fekisi: (011) 403 0684

Kapa Vuhumadyambu

4th Floor, Oxford House, 86–88 Oxford Street, EAST LONDON

☎ (043) 722 7828 • Fekisi: (043) 722 7830

Free State

50 East Burger Street, 1st Floor TAB Building BLOEMFONTEIN

☎ (051) 447 1133 • Fekisi: (051) 447 1128

Gauteng

2nd Floor, Forum 3, Braampark Office Park, 33 Hoofd Street, Braamfontein, JOHANNESBURG

☎ (011) 877 3750 • Fekisi: (011) 403 0668

KwaZulu-Natal

First Floor, 136 Margaret Mncadi, DURBAN

☎ (031) 304 7323/4/5 • Fekisi: (031) 304 7323

Limpopo

1st Floor, Office 102, Library Garden Square, Corner of Schoeman and Grobler Streets, POLOKWANE

☎ (015) 291 3500 • Fekisi: (015) 291 3505

Mpumalanga

4th Floor Carltex Building, 32 Bell Street, NELSPRUIT

☎ (013) 752 8292 • Fekisi: (013) 752 6890

Kapa N'walungu

45 Mark and Scott Road, Ancorley Building, UPINGTON

☎ (054) 332 3993/4 • Fekisi: (054) 332 7750

North West

170 Klopper Street, RUSTENBURG

☎ Tel: (014) 592 0694 • Fekisi: (014) 594 1089

Kapa Vupeladyambu

7th Floor, ABSA Building, 132 Adderley Street, CAPE TOWN

☎ (021) 426 2277 • Fekisi: (021) 426 2875

XITSONGA

XANA NAWUMBISI WA TIHUVO TA NDHAVUKO i yini?

Nkatsakanyo wa SAHRC

Vaakindhawu va vulavurisana hi Nawumbisi wa Tihuvo ta Ndhavuko hi nkarhi wa ndzetelovutivi

Ku cinca rixaka

Ku sirhelela timfanelo

Ku vuyisa xindzhuti

Xana Nawumbisi wa Tihuvo ta Ndhavuko i yini?

Masungulo:

- Nawumbisi wa Tihuvo ta Ndhavuko (TCB) wu andlariwile ro sungula ePalamende hi 2008 hi Ndzawulo ya Vululami na Nhluvukiso wa Vumbiwa, naswona a wu kongomisiwile eka ku nyika rimba ra xinawu na ku tekeriwa enhlokweni ka tihuvo ta ndhavuko na nawu wa xintu hi ku xaxamela na Vumbiwa.
- Phurosese ya ku pfapfarhuta TCB leyi a yi tihlawulekisa hi ku pfumaleka ka vutihlanganisi na lava va nga sirhelelekangiki eka miganga leyi khumbekaka. A ko va ntsena varhangeri va ndhavuko lava ku tihlanganisiweke na vona.
- TCB ya le masungulweni yi bakanyeriwile ethelo hi lava nga na xiave hikwalaho ka swivilelo swa maendlelo na ku va leswi nga na vumbhoni byo khomeka eka mbhurisano.
- TCB yaleyi, yi ri na swivilelo swoleswi, yi andlariwile nakambe eka Huvo ya Rixaka ya Swifundzankulu (NCOP) hi 2012 ku kuma mbiko ku suka eka swifundzankulu, hi ku tirhisa tinhlengeletano to twa miehleketo ya vaaki.
- NCOP yi tsandzekile ku letela vutihlanganisi na vaaki va le matikoxikaya hi mukhuva lowu wu tiyisisaka vuswikoti bya hinkwavo ku paluxa mavonelo handle ka nchavo kumbe ntsakelo – swin'wana leswi swi nga swa nkoka swinenenene eka marito lama ya tsan'wiweke.
- SAHRC, mihlangano ya vaaki, na vanhu lava khumbekaka na vona va bakanyerile ethelo TCB leyi hi swibumabumelo swa mbulavulo na swo tsariwa, na ku nghenelela eka tinhlengeletano to twa miehleketo ta swifundzankulu.

Nawu wa Ndhavuko

- Xiyenge xa 211 xa Vumbiwa xi vula leswaku, nhlango, xiyimo, na ntirho wa vurhangeri bya ndhavuko swi tekeriwa enhlokweni naswona swi landzelela Vumbiwa.
- Vurhangeri bya ndhavuko ku ya hi matimu a byi ri bya nkoka eka malulamiselolo ya na xintshunxo xa nkwetlembetano eka miganga ya matikoxikaya, ku suka eka levhele ya le hansi ku eka ya le henhla.
- I swa nkoka leswaku mukhuva lowu milandzu hi yingiseriwaka hawona eka mafambiselolo ya xintu ya byala moya wa ntshembo eka mavandla.
- Nawu wa xintu wu nyika timhaka leti landzerisekaka ta vuyelanisi eka vatshami va le matikoxikaya, naswona wu fambisana na mikhuva ya ku hambana ka mifuwo erixakeni ra hina.
- I swa nkoka ku tekela enhlokweni mikhuva ya mifuwo na mitolovelo na ku lava ku tlakusa mikhuvanene ya mifuwo ya Maafrika-Dzonga. Swipimelo swo tala leswi nga eka Vumbiwa swi tiyisisa leswaku, ku fana na nawu lowu

vekiweke hi vaavanyisi, nawu wa xintu sweswi wu landzelela naswona wu fanele ku xaxamela na Vumbiwa.

Swiphiko hi TCB ya nkarhi wa sweswi swi kat-sa:

- Ku pfumaleka ka vutihlanganisi na vanhu va le matikoxikaya hi nkarhi wa phurosese yo pfapfarhuta na vutihlanganisi lebyi nga na swiphiko hi mayelana na TCB leyi;
- Swikatsa swo hambana swa mfikelelo eka timfanelo ta vululami swa tumbuluxiwa: xin'we xa lava va tshamaka eka tindhawu ta le matikoxikaya; na xin'wana xa lava nga hinkwakonkwako eAfrika-Dzonga. Leswi swa yelana na sisiteme ya Xihlawuhlawu ya Tindhawu ta Vantima;
- TCB leyi a yi nyiki nkoteko wa ku langha. Nawu wa xintu na maendlelo swa hambana ku suka eka muganga wun'wana ku ya eka wun'wana leyi nga eAfrika-Dzonga naswona i xiphemu xa ku fuwa ka mifuwo na ku hlawula loku ku lulamiseriweke eka Vumbiwa bya hina. Munhu u fanele a kota ku hlawula hi ku lava ka yena loko a lava ku tibohe hi milawu ya muganga wa xintu;
- TCB leyi yi kongomisa eka levhele ya vurhangeri bya ndhavuko hikokwalaho yi tsan'waka tilevhele to hambanahambana letin'wana na tileyara ta mfumo wa xintu;
- Yi endla murhangeri wa ndhavuko a va mufambisi a ri yexe eka huvo ya ndhavuko. Leswi swi vunga matimba ya va eka munhu un'we loyi a nga ha vaka na ntlimbo wa ku tsakela eka mhaka leyi yi nga eku bohiweni. TCB leyi yi nyika varhangeri va ndhavuko matimba yo endla nawu, ku tirhisa nawu lowu na ku boha eka mikwetlembetano leyi yi tumbulukaka ku suka eka swiendlo swa vona vini swa mafambiselolo. Hi ndlela leyi TCB yi endla leswaku swi nonohwa ku kambela kumbe ku kaneta swiboho leswi swi nga lulamangiki;
- Ndhawu ya vutifumi ya tihuvo leti anekiweke yi tekela ehansi nkoka wa swiboho leswi swi tiyimelaka leswi swi fikeleriwaka leswi swi khumbaka ku i mani loyi a faneleke ku hehliwa eka xivilelo. Ku hehliwa swi fanele ku endleriwa ethelo;
- A ku nga vi na maendlelo lama nga erivaleni eka swivilelo swa muxaka wo yelana, naswona a ku na ndlela yo bvumba ku i muxaka muni wa matikhomelo wu faneleke wu papalatiwa eka mikarhi leyi taka. Murhangeri un'wana na un'wana a nga fambisa hi mukhuva lowu yena a vonaka swi fanerile kutani swi va swi endla varhangeri vo hambana va tirhisa nawu lowu ku hambana;
- Mfanelo ya ku tivonakarisa na nsirhelelo wa vavasati a yi

hlamuseriwangi swi va erivaleni;

- Timfanelo ta vana a ti sirheleriwangi hi ku enela;
- Ku xupuriwa loku nga endlekaka ku ta katsa ntirho wo sindzisa, lowu nga riki na hakelo naswona wu nga ha hetelela eka ku onhiwa timfanelo tin'wana, leswi swi nga tekelaka ehansi mfanelo ya ku khomiwa hi ndlela leyi nga na xindzhuti;
- Hambiloko ku ri na ku onhiwa ka timfanelo ta masungulo, swiboho swo tala na mixupulo a swi nga koti ku aphiliwa. Leswi swi ta tsonisa vanhu mfanelo yo va mhaka ya vona yi twiwa kumbe ku aphiliwa eka huvo ya milandzu leyi nga riki ya vugevenga.

Xana sweswi hi le kwihi?

TCB leyi a yi rhumeriwile eka swifundzankulu naswona tinhlengeteletano to twa miehleketo ti endlile hi Dzivamisoko na Mudyaxihi 2012. Ku vile na ku nonohweriwa ka hilaha tinhlengeletano to twa miehleketo ti rhambiweke hakona; i vamanani a va fambisa tona; nkoteko wa vanhu ku va va vulavula; na malulamiselolo ya mafambelo ya vaakindhawu ku ya eka tinhlengeletano to twa miehleketo. Hambiswirritano, vaakindhawu va kotile ku teka xivandlanene lexi ku va va vulavurisana hi TCB leyi.

SAHRC, kun'we na lava nga na xiave va mihlangano ya vaaki, va khomile miletelovutivi hi mayelana na TCB leyi naswona a yi ri kona eka tinhlengeteletano to twa miehleketo. SAHRC, kun'we na van'wana vo tala, yi endlile swibumabumelo swo tsariwa na swo vulavula eka TCB leyi eka Komiti Xiphotifoliyo ya Palamende eka Vululami na Nhluvukiso wa Vumbiwa. SAHRC yi tlhele yi tshikelela swivilelo swa yona eka TCB leyi hi ku tirhisa switichi swa rhadiyo swo hambanahambana swa miganga.

Tihuvo to Endla Milawu ta Swifundzankulu ti langutisisile TCB leyi, naswona hinkwato handle ka timbirhi ntsena ti yi bakanyerile ethelo eka xiyimo lexi yi nga eka xona eka nkarhi wa sweswi, letin'wana ti yi bakanyerile ethelo kutani ti ringanyeta ku cinca eka swipimelo. Kutani Komiti ya NCOP yi bohile ku ngenisa eka phurosese leyi swin'wana leswi nga riki xiphemu xa nandzelelano wa ntolovelo wa ku tirhana na ku endla milawu – goza ro engetela laha swifundzankulu swi tlheriselaka endzhaku TCB yaleyo hi xikongomelo xo vuyelela phurosese ya vutihlanganisi na ku tlherisela eka Komiti ya NCOP ra vumbirhi yi ri na matimba yo karhi.

Hi Mhawuri 2012, Holobye wa Vamanana, Vana, na Vanhu lava nga na Vutsoniwa u boxile swivilelo hi mayelana na TCB leyi. Ndzawulo ya Vululami na Nhluvukiso wa Vumbiwa, leyi nga na vutihlamuleri bya TCB leyi, yi kombisile leswaku a yi nga ta susiwa, kambe ku cinca swi ta endlile hi vayimeri va Komiti ya NCOP.